

<https://liar.ui.ac.ir/?lang=en>

Literary Arts

E-ISSN: 2322-3448

Document Type: Research Paper

Vol. 17, Issue 3, No.52, 2025, pp. 27-46

Received: 18/11/2024

Accepted: 27/01/2025

Intellectual Stylistics in Jalal Al-e-Ahmad's *Panj Dastan* Collection

Farshad Eskandari Sharafi

Ph.D. Student of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Human Sciences, University of Isfahan, Isfahan, Iran
f.eskandarisharafi@ltr.ui.ac.ir

Mohsen Mohammadi Fesharaki *

Associate Professor, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Human Sciences, University of Isfahan, Isfahan, Iran
m.mohammadi@ltr.ui.ac.ir

Abstract

Persian prose, much like Persian poetry, has undergone significant transformations in structure, content, and literary forms since the constitutional period. One of the many genres introduced to Persian prose after the Constitutional Movement is the "short story". This genre was first established in Iran by Seyyed Mohammad Ali Jamalzadeh, with subsequent writers further developing the form. Jalal Al-e-Ahmad is recognized as one of the pioneers and leading figures in Persian short stories; he has also made notable contributions across various branches of Persian prose, producing valuable works in each area. Due to the distinctive linguistic, literary, and intellectual characteristics of his stories, he is regarded as one of the masters of contemporary Iranian prose. Al-e-Ahmad's final collection of short stories, titled *Panj Dastan*, comprises five stories, three of which are reconstructions of memories from the author's childhood and adolescence. In this descriptive-analytical study, data obtained from documents and library sources have been examined and analyzed to explore the intellectual style of the first three stories from a collection of five. The research findings indicate that these three stories incorporate many fundamental aspects of Al-e-Ahmad's thinking style. These aspects include: 1) Critique of the educational system, 2) Representation of political events, 3) Influence of the contrast between tradition and modernity, 4) Attention to popular culture, 5) Narrative approach in storytelling, 6) Addressing issues and women's problems, 7) Condemnation of poverty and suffering, and 8) A nostalgic perspective on childhood and adolescence.

Keywords: Intellectual Stylistics, Persian Prose, Short Story, Jalal Al-e-Ahmad, *Panj Dastan* Collection.

Introduction

"Short Story" is one of the most important genres of Persian prose that emerged shortly after the Constitutional Revolution. Its founder is Seyyed Mohammad Ali Jamalzadeh (1892-1997), who introduced this literary genre to Persian prose in 1913 with the publication of the short story collection *Yeki Bood Yeki Nabood* (Once Upon a Time). Following him, other writers such as Sadeq Hedayat (1902-1951), Bozorg Alavi (1903-1996), Sadeq Chobak (1916-1998), Ebrahim Golestan (1921-2024), Jalal Al-e-Ahmad (1922-1969), and others created numerous works in this genre, significantly

*Corresponding author

Eskandari Sharafi, F. and Mohammadi Fesharaki, M. (2025). Intellectual Stylistics in Jalal Al-e-Ahmad's "Panj Dastan" Collection. *Literary Arts*, 17(3), 27-46.

2322-3448 © University of Isfahan

This is an open access article under the CC BY-NC-ND/4.0/ License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

10.22108/liar.2025.143310.2414

contributing to its prevalence in Persian literature. Among these writers, Jalal Al-e-Ahmad stands out as a prominent figure in Persian literature. He has explored various forms of Persian prose, including stories, travelogues, autobiographies, social monographs, translations, and collections of theoretical and literary articles, producing enduring works in each category. In the realm of short stories, Jalal Al-e-Ahmad has authored 46 short stories across five collections. His prose, evident in his short stories and other works, is characterized by distinct linguistic, literary, and intellectual features, establishing him as one of the foremost contemporary Persian prose writers.

This study focuses on the intellectual style of Jalal Al-e-Ahmad's prose, particularly in his final collection of stories, *Panj Dastan (Five Stories)* (1971). While previous studies have touched on some intellectual aspects of his works, none have delved into the specific topic of "Intellectual Stylistics in the *Panj Dastan* Collection of Jalal Al-e-Ahmad". The research aims to identify and analyze the key stylistic traits of Jalal Al-e-Ahmad's prose in the intellectual realm, as showcased in the *Panj Dastan* Collection. The primary research question is: What are the evident criteria of the intellectual style of Jalal Al-Ahmad's prose in the *Panj Dastan* Collection?

This study is significant as it aims to uncover Jalal Al-Ahmad's deeper and more entrenched views and beliefs from the latter stages of his life through an examination of the *Panj Dastan* Collection.

Materials and Methods

This study involves the description and analysis of data obtained through document searches and library resources. The statistical population of the study is the *Panj Dastan* Collection by Jalal Al-Ahmad, specifically the second edition (1977, published by Ravaq). This book comprises five short stories titled: 1) Goldesteh and Falak, 2) Farkhunda's Celebration, 3) My Sister and the Spider, 4) American Husband, and 5) The Pomegranate Family, spanning a total of 79 pages. The research sample includes the first three stories, covering 58 pages (73.42 percent) of the volume and encompassing key narrative elements.

Research Findings

In the stories "Goldesteh and Falak", "Farkhunda's Celebration", and "My Sister and the Spider", eight of the intellectual foundations of Jalal Al-e-Ahmad's prose are utilized. Below are the titles of these foundations along with their brief descriptions:

1. Criticism of the Educational System: Jalal Al-e-Ahmad critically examines the educational system in these stories, highlighting the need to address its flaws and shortcomings. His main critique revolves around corporal punishment and the necessity of eliminating it from the educational system, a theme more pronounced in "Goldesteh and Falak".

2. Representation of Political Events: Through "Goldesteh and Falak", "Farkhunda's Celebration", and "My Sister and the Spider", the author portrays significant political events such as the implementation of the laws "Discovering the Hijab" and "Uniformizing the Clothing of Iranian Citizens within the Country" during the first Pahlavi Government. These events and their aftermath are depicted in the lives of the society's people in these stories.

3. Influence of the Confrontation between Tradition and Modernity: The clash between tradition and modernity significantly influences Jalal Al-e-Ahmad's mental and behavioral framework, evident in all three stories.

4. Attention to Popular Culture: The stories not only incorporate elements of popular language and literature but also draw from popular traditions and beliefs to enhance their structure. Jalal Al-e-Ahmad's critical-reformist stance towards superstitious beliefs is palpable in these narratives.

5. The Biographical Approach in the Stories: "Goldesteh and Falak", "Farkhunda's Celebration", and "My Sister and the Spider" possess an autobiographical nature, shedding light on the author's upbringing, development during childhood and adolescence, and his family members, particularly his father.

6. Presentation of Women's Issues and Problems: Jalal Al-e-Ahmad addresses crucial women's issues in these stories, aiming to resolve them and improve women's social conditions. However, at times, the portrayal of women in a superstitious light may come across as negative.

7. Condemnation of Poverty and Misery: The author's critical view on poverty and misery and their detrimental impact on the society is evident in parts of the three stories.

8. Nostalgic View of Childhood and Adolescence: Despite being thematically rooted in the author's childhood and adolescence, the stories reflect Jalal Al-e-Ahmad's nostalgic perspective, shaped by his later years.

Discussion of Results and Conclusion

An analysis of "Goldesteh and Falak", "Farkhunda's Celebration", and "My Sister and the Spider" from Jalal Al-e-Ahmad's collection of stories reveals the intellectual stylistic elements present in his writing. These stories, inspired by the author's youth, showcase various intellectual characteristics that underscore Jalal Al-e-Ahmad's ideological framework. In the etymological analysis of these intellectual characteristics, it should be noted that:

1. Jalal Al-e-Ahmad, influenced by his experiences in his teaching career and the deep knowledge he gained about the educational system and its weaknesses, criticized the educational system in some of his stories, including the three stories

of “Goldesteh and Falak”, “Farkhunda’s Celebration”, and “My Sister and the Spider”.

2. The representation of political events in numerous stories by Jalal Al-e-Ahmad, such as the three opening stories from the *Panj Dastan* collection, is due to the following reasons:

A. Jalal Al-e-Ahmad lived during significant years and events in Iranian history in the 14th century.

B. Jalal Al-e-Ahmad had a special social commitment to the society and its various issues.

C. Jalal Al-e-Ahmad had an active and long-standing presence in the political arena, gaining valuable experiences and information from this involvement.

3. The intellectual characteristic of being influenced by the contrast between tradition and modernity, which is evident in the three stories “Goldesteh and Falak”, “Farkhunda’s Celebration”, and “My Sister and the Spider”, as well as numerous other works by Jalal Al-e-Ahmad, stems from the fact that the confrontation between tradition and modernity was one of his most important mental challenges in real life, influencing him until the end of his life.

4. The attention to popular culture, which is exemplified in the stories “Goldesteh and Falak”, “Farkhunda’s Celebration”, and “My Sister and the Spider”, as well as in other fictional works by Jalal Al-e-Ahmad, originates from the author’s personal interest in popular culture. The multiple monographs that Jalal Al-e-Ahmad created related to popular culture confirm this interest.

5. The autobiographical approach in Jalal Al-e-Ahmad’s stories, evident in the three stories “Goldesteh and Falak”, “Farkhunda’s Celebration”, and “My Sister and the Spider”, is a result of the author’s diverse experiences in different periods and areas of his life, often serving as the basis for his stories.

6. In the stories “Goldesteh and Falak”, “Farkhunda’s Celebration”, and “My Sister and the Spider”, Jalal Al-e-Ahmad addresses issues and problems faced by women, specifically the two issues of violence against women and their illiteracy, which appear to reflect the author’s patriarchal thoughts in the later parts of his life.

7. Condemnation of poverty and misery is another intellectual characteristic present in the three stories “Goldesteh and Falak”, “Farkhunda’s Celebration”, and “My Sister and the Spider”, as well as other fictional works by Jalal Al-e-Ahmad, stemming from the author’s social mission towards the society and its various problems.

8. The intellectual characteristic of the nostalgic perspective on childhood and adolescence in the stories “Goldesteh and Falak”, “Farkhunda’s Celebration”, and “My Sister and the Spider” may indicate Jalal Al-e-Ahmad’s dissatisfaction, as a committed writer, with the political and social situation in the society, and its contradiction with his reformist and progressive ideas and ideals.

سبک‌شناسی فکری در مجموعه‌داستان پنج داستان جلال آل احمد

فرشاد اسکندری شرفی، دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران

f.eskandarisharafi@ltr.ui.ac.ir

محسن محمدی فشارکی * ، دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران

m.mohammadi@ltr.ui.ac.ir

چکیده

نثر فارسی همانند شعر فارسی از دوره مشروطه در ساحت‌های ساختاری، محتوایی و انواع ادبی تغییراتی ریشه‌ای یافت. «داستان کوتاه» یکی از گونه‌های پرشماری است که پس از مشروطه به نثر فارسی افزوده شد. این نوع نثر فارسی را نخستین بار سید محمدعلی جمال‌زاده در ایران بنا نهاد و پس از وی داستان‌نویسان دیگری آن را توسعه دادند. جلال آل احمد از پیشگامان و سرآمدان داستان کوتاه فارسی به شمار می‌آید که در چند شاخه دیگر از نثر فارسی هم فعالیت داشته و در هر شاخه آثاری ارزشمند آفریده است. این نویسنده به اعتبار شاخصه‌های زبانی، ادبی و فکری منحصربه‌فردی که در داستان‌هایش دارد از صاحب‌سبکان نثر داستانی ادبیات معاصر ایران است. آخرین مجموعه‌داستان کوتاه آل احمد پنج داستان نام دارد که شامل پنج داستان کوتاه است. بیشتر حجم این مجموعه (سه داستان)، بازسازی خاطراتی از دوران کودکی و نوجوانی نویسنده است. داده‌های این پژوهش توصیفی-تحلیلی از اسناد و منابع کتابخانه‌ای به دست آمده و در آن سبک فکری سه داستان نخست مجموعه‌داستان نامبرده بررسی و تحلیل شده است. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که در این سه داستان بسیاری از مبانی سبک فکری آل احمد به کار رفته است. این مبانی عبارت است از: ۱. انتقاد از نظام آموزشی؛ ۲. بازنمایی رویدادهای سیاسی؛ ۳. تأثیرپذیری از تقابل سنت و مدرنیته؛ ۴. توجه به فرهنگ عامه؛ ۵. رویکرد شرح‌حال‌گونه‌ی در داستان‌ها؛ ۶. طرح مسائل و مشکلات زنان؛ ۷. نکوهش فقر و فلاکت؛ ۸. نگاه نوستالژیک به دوران کودکی و نوجوانی.

کلیدواژه‌ها: سبک‌شناسی فکری، نثر فارسی، داستان کوتاه، جلال آل احمد، مجموعه‌داستان پنج داستان.

* مسئول مکاتبات

اسکندری شرفی، فرشاد و محمدی فشارکی، محسن. (۱۴۰۴). سبک‌شناسی فکری در مجموعه‌داستان پنج داستان جلال آل احمد. فنون ادبی، ۱۷ (۳)، ۲۷-۴۶.

۱. مقدمه

ادبیات فارسی تا پیش از نهضت مشروطه و در طی دوره‌ای کمابیش هزارساله، مسیری را پیمود که اغلب کلیشه‌ای و مبتنی بر سنت‌هایی ثابت بود؛ اما با آغاز مشروطه و همراه با تحولاتی که در عرصه‌های سیاسی و اجتماعی ایران به وجود آمد، دگرگونی بی‌سابقه‌ای هم در ادبیات فارسی پدیدار شد. این تغییر که البته بستر آن در سالیان پیش از مشروطه شکل گرفته بود، شاکله ادبیات فارسی دوره مشروطه را با ادبیات فارسی ادوار پیش از آن متفاوت ساخت (حسین‌پور چافی، ۱۳۹۰، ص. ۱۵؛ پارسانسب، ۱۳۹۶، ص. ۲۰۷-۲۰۹). پیدایش گونه‌ای تازه از ادبیات فارسی در عصر مشروطه مرهون اندیشه‌های نوجوانانه شاعران و نویسندگانی بود که ضرورت بازنگری جدی در بنیان‌های ادب فارسی را عمیقاً درک کرده بودند. آنان با تصرفات جسورانه در ساختار و محتوای نظم و نثر فارسی ماهیتی نو به ادبیات فارسی بخشیدند (عالی عباس‌آباد، ۱۳۹۱، ص. ۲۳). ادبیات فارسی عصر مشروطه، در نظم و نثر به سمت سادگی و عامه‌فهمی گرایید و برخلاف دوره‌های گذشته که بیشتر به حکومت‌ها و دربارها تعلق داشت، به ابزاری کارآمد جهت آگاه‌سازی توده‌ها به حقوق اجتماعی خود و مطالبه آن تبدیل شد (وحید، ۱۳۹۵، ص. ۳۰۱-۳۰۲).

در دوره مشروطه، نثر فارسی هم‌پای شعر از ساختار دشوار سده‌های متمادی و نیز اغراض کهن آن برگشت. در این دوره، نثر فارسی از پیچیدگی‌های گوناگونی که فهم آن را محدود به قشر تحصیل‌کرده می‌کرد، تصفیه شد و صورتی ساده به خود گرفت؛ به گونه‌ای که دیگر طبقات جامعه می‌توانستند آن را درک و استفاده کنند. نثر این دوره از نظر محتوا عرصه طرح موضوعات تازه‌ای بود که اغلب مربوط به حوزه مسائل اجتماعی می‌شد (شمیسا، ۱۳۹۰، ص. ۳۰۳). همچنین، به لحاظ گونه‌های آن نیز اهمیت بسیار داشت؛ زیرا انواع نوینی از نثر در این دوره شکل گرفت که در ادبیات فارسی سابقه نداشت (رحیمیان، ۱۳۹۳، ص. ۱۷-۱۸). تکثر و تنوعی که در شاخه‌های نثر فارسی از عصر مشروطه آغاز شد و ادامه یافت، به میزانی بوده است که برخی صاحب‌نظران معتقدند باید دوره معاصر را دوره نثر فارسی نام نهاد (رستگار فسایی، ۱۳۹۲، ص. ۲۶۷). در این دوره، نثر فارسی مرتبه‌ای را که پیش‌تر به شعر اختصاص داشت، به دست آورد (Balay & Cuypers, 1983/1366, p. 12).

«داستان کوتاه» از مهم‌ترین گونه‌های نثر فارسی معاصر است که اندکی پس از مشروطه به عنوان نوعی نثر جدید در ادبیات فارسی پایه‌گذاری شد. در این زمینه، صورت‌های داستانی افسانه، قصه و حکایت در ادبیات فارسی پیشینه‌ای دیرینه و پُر بار دارد؛ اما در معنای امروزی آن، داستان کوتاه در میانه قرن نوزدهم و به ابتکار ادگار آلن پو (Edgar Allan Poe, 1809-1849)، به وجود آمد (رحیمیان، ۱۳۹۳، ص. ۸۰-۸۱؛ شمیسا، ۱۳۸۹، ص. ۱۸۸؛ یاحقی، ۱۳۹۱، ص. ۲۲۷)؛ باین حال در ایران، بار نخست، با مجموعه داستان یکی بود یکی نبود (۱۳۰۰) سید محمدعلی جمال‌زاده بنیان نهاده شد. پس از جمال‌زاده، نویسندگان دیگری نظیر صادق هدایت، بزرگ علوی، صادق چوبک، ابراهیم گلستان، جلال آل احمد و... با آفرینش داستان‌های کوتاه بسیاری زمینه رشد و گسترش این نوع نثر فارسی را فراهم ساختند (آرین‌پور، ۱۳۸۷، ج. ۳، ص. ۲۷۳-۲۷۴؛ رستگار فسایی، ۱۳۹۲، ص. ۳۲۲-۳۲۴؛ رزمجو، ۱۳۹۰، ص. ۱۹۰-۱۹۱).

جلال آل احمد (۱۳۰۲-۱۳۴۸)، از نویسندگان نامدار معاصر ایران است که در حوزه‌های گوناگونی از نثر فارسی قلم‌فرسایی کرده و در هر حوزه آثاری درخور توجه پدید آورده است. نوشته‌های این نویسنده در شش زمینه داستان، سفرنامه، خودزندگی‌نامه، تئنگاری اجتماعی، ترجمه و مجموعه مقالات نظری و ادبی است. آثار داستانی آل احمد، به لحاظ ساختاری بر سه گونه داستان کوتاه، داستان بلند و رمان است. داستان‌های کوتاه این نویسنده در مجموعه‌های *دید و بازدید* (۱۳۲۴)، *رنجی که می‌بریم* (۱۳۲۶)، *سه‌تار* (۱۳۲۷)، *زن زیادی* (۱۳۳۱) و *پنج داستان* (۱۳۵۰) انتشار یافته است (میرعابدینی، ۱۳۹۷، ج. ۱، ص. ۸۱-۸۸؛ شریفی، ۱۳۸۷، ج. ۱، ص. ۴۳). نثر آل احمد، از جمله داستان‌هایش، از اختصاصاتی برخوردار است که به آن تشخیصی ویژه داده است (شمیسا، ۱۳۹۰، ص. ۳۰۱). آن گونه که برخی نثر او را بهترین نثر معاصر دانسته‌اند (براهنی، ۱۳۹۳، ص. ۴۴۶). اختصاصات سبکی نثر آل احمد مربوط به قلمرو زبانی، ادبی و فکری است.

در این پژوهش توصیفی تحلیلی به سبک‌شناسی واپسین مجموعه داستان جلال آل احمد، یعنی پنج داستان در قلمرو فکری پرداخته می‌شود تا عمده عناصر پدیدآور سبک فکری آن شناسایی و تحلیل شود. به منظور انجام پژوهش، سه داستان «گلدسته‌ها و فلک»، «جشن فرخنده» و «خواهرم و عنکبوت» از میان مجموعه پنج داستان به دلیل وجود نوعی وحدت موضوعی با همدیگر و نیز ارتباط آنها با دوران کم سن و سالی خود نویسنده، انتخاب شده است. پرسش پژوهش عبارت است از اینکه: مهم‌ترین ویژگی‌های سبکی سه داستان «گلدسته‌ها و فلک»، «جشن فرخنده» و «خواهرم و عنکبوت» جلال آل احمد در حوزه فکری کدام است؟

۲. پیشینه پژوهش

پژوهش‌های مختلفی درباره شناخت سبک آثار جلال آل احمد انجام شده است که از میان آنها، پنج مورد به صورت مستقل، سبک داستان‌های کوتاه این نویسنده را بررسی کرده است:

قیصری (۱۳۸۵) در کتاب بررسی سبک آثار داستانی جلال آل احمد ضمن معرفی اجمالی آل احمد، اختصاصات زبانی، ادبی و فکری چند داستان کوتاه از وی را برشمرده است. شریف‌نیا (۱۳۹۰) در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود به «بررسی سبک‌شناسانه ساختار روایت در داستان‌های کوتاه جلال آل احمد» پرداخته و به این نتیجه رسیده است که نثر آل احمد شکسته و عامیانه است. درپر (۱۳۹۲) در مقاله «بررسی ویژگی‌های سبکی داستان کوتاه جشن فرخنده» از جلال آل احمد با رویکرد سبک‌شناسی انتقادی به این نکته پی می‌برد که تقابل، عنصری مهم و معنادار است که متأثر از رویارویی سنت و مدرنیته در جامعه ایرانی است. محمودی جزه (۱۳۹۲) پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود را به موضوع «بررسی سبک‌شناسانه داستان‌های کوتاه جلال آل احمد» اختصاص داده است. او در این پژوهش با بررسی سبک ده داستان کوتاه آل احمد با تکیه بر عناصر داستانی دریافته است که زاویه دید، بیشترین تأثیر را بر زبان و سبک آل احمد گذاشته است. رضویان (۱۳۹۳) در مقاله‌ای با بررسی «سبک‌شناسی زبانی داستان‌های کوتاه جلال آل احمد» به این نتیجه رسیده است که آل احمد در داستان‌های کوتاه خود، درمجموع، سبکی عامیانه دارد.

در پژوهش‌های یادشده گاه، گریزی به برخی ویژگی‌های سبک فکری سه داستان مورد تحلیل در این مقاله («گلدسته‌ها و فلک»، «جشن فرخنده» و «خواهرم و عنکبوت») زده شده است؛ اما تاکنون هیچ پژوهشی به صورت مشخص و مستقل این سه داستان را در قلمرو سبک فکری تحلیل نکرده است و از این حیث، پژوهش کنونی تقدم دارد.

۳. بحث و بررسی

سه داستان «گلدسته‌ها و فلک»، «جشن فرخنده» و «خواهرم و عنکبوت» که در این پژوهش برای تحلیل سبک فکری برگزیده شده‌اند، برآمده از خاطرات کودکی و نوجوانی نویسنده با راوی مشترک است (شریفی، ۱۳۸۷، ج ۱، ص. ۳۶۱-۳۶۲). در هر سه داستان، نویسنده در قالب راوی که شخصیت اصلی هم هست، در داستان حضور دارد و از طریق او ایده‌ها و اندیشه‌های خود را بیان می‌کند؛ بنابراین در این سه داستان، راوی با نویسنده برابری می‌کند و ما هم در تحلیل آنها راوی و نویسنده را یکی دانسته‌ایم. این سبک روایی که در برخی دیگر از آثار داستانی آل احمد، از جمله مدیر مدرسه (۱۳۳۷)، مهم‌ترین اثر داستانی او، هم دیده می‌شود، ریشه در تعهدمداری نویسنده و گرایش تعمیدی او به سبک سستی قصه‌گویی دارد (ر.ک. کریمی و همکاران، ۱۳۹۱، ص. ۳۰).

پس از مطالعه سبکی سه داستان «گلدسته‌ها و فلک»، «جشن فرخنده» و «خواهرم و عنکبوت»، مهم‌ترین عناصر سبکی آنها در محدوده فکری شناسایی و در هشت دسته طبقه‌بندی و تحلیل شده است. در ادامه پژوهش، این عناصر به ترتیب الفبایی همراه با تحلیل ارائه می‌شود.

۳-۱. انتقاد از نظام آموزشی

جلال آل احمد در طی زندگی پُرفرازونشیب خود، سالیانی هم به شغل معلمی و تدریس اشتغال داشته (ر.ک. شریفی، ۱۳۸۷، ج. ۱، ص. ۴۲) و از این رهگذر دانستنی‌های درخوری از نظام آموزشی عصر خود و کمبودها و کاستی‌های آن به دست آورده است. به همین دلیل، یکی از موضوعات مطرح‌شده در داستان‌های آل احمد نواقص نظام آموزشی با رویکردی انتقادی است. این موضوع در داستان بلند مدیر مدرسه، بیش از هر اثر دیگری از آل احمد مشهود است؛ زیرا اساس این داستان بر موضوع نظام آموزشی و مشکلات ریشه‌ای آن استوار است. در سه داستان کوتاه مورد مطالعه در این پژوهش نیز به سبب آنکه راوی دانش‌آموزی دبستانی است، نویسنده این فرصت را داشته است تا به فضای آموزشی دوران دانش‌آموزی خود بپردازد و پاره‌ای از نواقص آن را با دیدگاهی انتقادی و اصلاح‌جویانه مطرح نماید. مهم‌ترین ایرادی که نویسنده در این داستان‌ها بر پیکره نظام آموزشی وارد می‌کند، تنبیه بدنی و ضرورت حذف آن از فرایند آموزش است. موضوعی که در داستان مدیر مدرسه، به عنوان تصویری روشن از نظام آموزشی عصر نویسنده و گزارشی گویا از تجربیات او در پیشه معلمی، هم مشهود است. در مدیر مدرسه، مدیر دست به اصلاحاتی در سطح مدرسه می‌زند که حذف تنبیه بدنی از آن جمله است (ر.ک. آل احمد، ۱۳۶۲، ص. ۳۱-۲۹؛ ۴۴؛ ۵۳؛ ۵۶؛ ۸۸-۸۹؛ ۱۰۴؛ ۱۱۶؛ ۱۱۷). در داستان «گلدسته‌ها و فلک» و «خواهرم و عنکبوت» استفاده از تنبیه بدنی برای کنترل دانش‌آموزان و پایبندی آنان به چهارچوب‌های مورد نظر مدرسه مشاهده می‌شود. جلوه اصلی این ویژگی منفی نظام آموزشی در داستان اول است. در پایان این داستان، راوی و هم‌کلاسی‌اش، اصغر، به دلیل بالا رفتن از گلدسته مسجد مجاور مدرسه در حیاط مدرسه فلک می‌شوند:

«از در که وارد شدیم صف‌ها بسته بود و کنار حوض بساط فلک آماده بود. صاف رفتیم پای فلک. دو تا از بچه‌های ششم آمدند سر فلک را گرفتند و فراش مدرسه اول اصغر را و بعد مرا خواباند. پای چپ من و پای راست او را گذاشت توی فلک. بعد کفش و جوراب مرا درآورد و بعد گیوه اصغر را از پایش کشید بیرون که مدیر رسید...» (آل احمد، ۱۳۵۶، ص. ۲۲).

در داستان «خواهرم و عنکبوت» نیز راوی به دلیل دعوای فیزیکی با یکی از دانش‌آموزان، از سوی معلم حساب مدرسه تنبیه بدنی می‌شود (ر.ک. آل احمد، ۱۳۵۶، ص. ۶۰؛ ر.ک. آل احمد، ۱۳۵۶، ص. ۱۳-۱۴؛ ۶۰-۶۳).

۳-۲. بازنمایی رویدادهای سیاسی

پیوندی که میان ادبیات و مسائل سیاسی و اجتماعی از عصر مشروطه آغاز شد، در دوره‌های پسین هم ادامه یافت. این موضوع، ادبیات داستانی و گونه داستان کوتاه را هم در بر می‌گیرد. استفاده از داستان کوتاه به عنوان ابزاری که تحولات و رویدادهای سیاسی ایران و پیامدهای اجتماعی آن را بر زندگی مردم با نگرشی نقادانه نشان می‌داد، اندکی پس از ظهور این نوع ادبی در نثر فارسی آغاز شد؛ به گونه‌ای که در میان آثار پیشگامان داستان کوتاه ایران داستان‌هایی یافت می‌شود که در اصل محتوایی سیاسی اجتماعی دارد. این روند در آثار نویسندگان نسل‌های بعد هم ادامه داشت. از این بین، داستان‌های کوتاه جلال آل احمد به سبب تقارن دوران زندگی‌اش با اتفاقات سیاسی مهم و سرنوشت‌ساز و نیز حضور جدی وی در جریان‌های سیاسی، عرصه‌ای برای پرداختن به موضوعات و اتفاقات سیاسی و تأثیرات آن بر جامعه بوده است. آل احمد، در مقام یک روشنفکر ایرانی با دغدغه‌هایی اجتماعی (رحیمیان، ۱۳۹۳، ص. ۱۷۸)، کوشیده است تا عقاید و واکنش‌های خود را به آنچه در عرصه سیاسی زمان او روی می‌داده و بازخوردی که بر زندگی مردم داشته است، در داستان‌هایش به نمایش بگذارد. او در این عرصه تا بدان جا پیش رفته است که در اغلب داستان‌هایش جنبه‌های هنری و زیبایی‌شناختی در مرتبه دوم و پس از اغراض و اندیشه‌های سیاسی و اجتماعی‌اش قرار می‌گیرد (ر.ک. شریفی، ۱۳۸۷، ج. ۱، ص. ۴۲-۴۳؛ براهنی، ۱۳۹۳، ص. ۴۴۸؛ میرعابدینی، ۱۳۹۲، ص. ۵۹۳). این ویژگی نیز در سه داستان کوتاه این پژوهش کم‌وبیش وجود دارد. نویسنده در این سه

داستان به دو حادثه سیاسی دوره خردسالی و نوجوانی خود، پرداخته است. این دو حادثه مربوط به دوره حکومت پهلوی اول است. حادثه اول دستور کشف حجاب است که در سال ۱۳۱۳ از سوی رضاشاه صادر شد. از نظر یرواند آبراهامیان (Ervand Abrahamian) این دستور در چهارچوب مجموعه اقداماتی بود که رضا پهلوی بلافاصله پس از سفر ترکیه برای بهبود موقعیت زنان در نظر گرفت که مطابق آن پوشیدن چادر برای زنان ممنوع شد (Abrahamian, 1982/1384, p. 179). موضوع کشف حجاب و تأثیر آن بر زندگی مردم دستمایه آفرینش داستان کوتاه «جشن فرخنده» بوده است. تمام داستان درباره این موضوع است؛ زیرا پدر راوی که روحانی محل است به جشن کشف حجاب دعوت می‌شود. او که مقام و شأنی مذهبی دارد و مخالف قانون کشف حجاب است از این دعوت غیرمنتظره به شدت عصبانی می‌شود:

«بابام چنان سرخ شده بود که ترسیدم. عصبانیت‌هایش را زیاد دیده بودم. سر خودم یا مادرم یا مریدها یا کاسب کارهای محل. اما هیچ وقت به این حال ندیده بودم. حتی آن روزی که هر چه از دهنش درآمد به اصغر آقای همسایه گفت...» (آل احمد، ۱۳۵۶، ص. ۳۰).

بآنکه پدر راوی نظری منفی و مخالف درباره کشف حجاب دارد و از دعوت به جشن هم به شدت برآشفته می‌شود؛ اما بلافاصله پس از دریافت دعوت نامه دنبال راه چاره‌ای برای این مسئله است. در متن همین داستان خواننده متوجه می‌شود که مرجعیت مذهبی پدر راوی در گرو مجوزی است که از سوی حکومت به او داده شده است (رک. آل احمد، ۱۳۵۶، ص. ۳۸). بر این اساس ظاهراً نمی‌توانسته است به این دعوت بی‌اعتنا باشد و از سوءپیامدهایی همچون تنزل جایگاه اجتماعی که ممکن بوده است بر اثر حضور نداشتن در جشن گریبانگیرش شود، بیم داشته است؛ چنان‌که پس از سال ۱۳۱۴ سرپیچی از قانون کشف حجاب برای مقامات دولتی و کارکنان اداری با تبعاتی همراه بوده است (Abrahamian, 1982/1384, p. 179)؛ از این رو، در ادامه داستان، گویا قرار است دختر یکی از صاحب‌منصبان به صیغه چندساعته پدر راوی درآید تا او بتواند در جشن کشف حجاب شرکت کند:

«بلند شدم که برگردم خانه. که در خانه مان صدا کرد و از همان جا چشمم افتاد به صاحب‌منصب و دخترش که داشتند درمی‌آمدند... دختره داشت می‌گفت:

– آخه صیغه یعنی چه آقا جون؟

و صاحب‌منصب گفت: – همه‌ش واسه دو ساعته دخترجون. همین قدر که باهاش بری مهمونی...» (آل احمد، ۱۳۵۶، ص. ۴۲).

در داستان «جشن فرخنده» علاوه بر دعوت پدر راوی به جشن کشف حجاب که تمام داستان بر آن متمرکز است، اشاراتی دیگر به موضوع کشف حجاب و تبعات آن بر زندگی مردم شده است (رک. آل احمد، ۱۳۵۶، ص. ۲۵؛ ۳۶؛ ۴۱).

رویداد سیاسی دیگری که در داستان «جشن فرخنده» و در مرتبه بعد، در داستان «خواهرم و عنکبوت» به وفور به آن اشاره می‌شود، تغییر اجباری لباس مردم و یک شکل کردن آن است که در حکومت پهلوی اول، از سوی رضاشاه با جدیت تمام اعمال می‌شد (یاحقی، ۱۳۹۱، ص. ۳۶). این تصمیم هم در چهارچوب مجموعه اصلاحات مورد نظر پهلوی اول، در سال ۱۳۰۷ گرفته شد و طبق آن لباس‌های محلی سنتی ممنوع شد و هم مردان موظف به پوشیدن لباس‌های مدل غربی و کلاه پهلوی بودند (Abrahamian, 1982/1384, p. 178). در دو داستان مورد پژوهش از آل احمد، نشانه‌هایی از اعمال این قانون از سوی حکومت و جبهه‌گیری مردم در برابر آن، دیده می‌شود؛ برای نمونه، در داستان «جشن فرخنده» راوی درگیری مأموران حکومت با عموی خود را هنگام تخطی از این قانون چنین توصیف کرده است:

«عمو عبایش را از دوش برداشت و تا کرد و گذاشت زیر بغلش و شبکلاهش را توی جیبش تپاند و از در حجره آمدیم بیرون. می‌دانستم چرا این کار را می‌کند. پارسال توی همین تیمچه جلوی روی مردم یک پاسبان یخه عمویم را گرفت که چرا کلاه لبه‌دار سر نگذاشته. و تا عبایش را پاره نکرد دست ازو برنداشت. هیچ یادم نمی‌رود که آن روز رنگ عمو مثل گچ سفید

شده بود و هی از آبرو حرف می‌زد و خدا و پیغمبر را شفیع می‌آورد. اما یارو دستش را انداخت توی سوراخ جا آستین عبا و سرتاسر جرش داد و مچاله‌اش کرد و انداخت و رفت» (آل احمد، ۱۳۵۶، ص. ۳۲).

در داستان «خواهرم و عنکبوت» جایی که تنشِ راوی با معلم حساب بیان شده، از این موضوع نیز یاد شده است؛ زیرا راوی پدری معمم دارد و معلم حسابشان که تازه کلاهی شده است، دائم به تمسخر آخوندها می‌پردازد و در نهایت، راوی به او ناسزا می‌گوید و از کلاس می‌گریزد (ر.ک. آل احمد، ۱۳۵۶، ص. ۴۹).

دفاع راوی از پدر معمم خود، به‌عنوان یک روحانی و نمادی از مذهب می‌تواند نشانی بر گرایش و بازگشت آل احمد به نهاد مذهب در سال‌های پایانی زندگی باشد (میرعابدینی، ۱۳۹۷، ج. ۱، ص. ۸۱)؛ مذهبی که آل احمد آن را زمینه‌ای برای حفظ عرف‌ها و سنت‌های اصیل و احراز هویت ملی می‌دانسته است (براهنی، ۱۳۹۳، ص. ۴۵۰؛ دانشور، ۱۳۶۰، ص. ۳۰).

در هیچ‌کدام از داستان‌های مورد پژوهش، تبعات تصمیم سیاسی پوشش لباس رسمی متوجه پدر راوی نیست. این موضوع به‌دلیل آن است که گویا پدر جلال آل احمد مجوز استفاده از لباس روحانیت داشته (ر.ک. آل احمد، ۱۳۵۶، ص. ۳۸) و به‌نوعی روحانی رسمی بوده است و این طیف از جامعه از قانون لباس متحدالشکل مستثنا بوده‌اند (Abrahamian, 1982/1384, p. 178).

برای مشاهده دیگر موارد مربوط به تغییر اجباری لباس مردم و متحدالشکل کردن آن رجوع کنید به آل احمد، ۱۳۵۶، ص. ۲۸-۲۷؛ ۶۳.

۳-۳. تأثیرپذیری از تقابل سنت و مدرنیته

تقابل سنت و مدرنیته و بازخورد آن بر جامعه ایرانی که با سنت‌ها پیوندی عمیق دارد از درون‌مایه‌های اصلی داستان ایرانی است. جلال آل احمد نویسنده‌ای است که خود در سراسر زندگی متأثر از بحران رویارویی توأمان سنت و مدرنیته است و نیز دائم میان این دو قطب در نوسان فکری است (میرعابدینی، ۱۳۹۲، ص. ۵۱)؛ از این‌رو داستان‌های او عرصه تصویرنمایی انسانی است که میان سنت و مدرنیته در تعارض و تعلیق است (یآوری، ۱۳۸۸، ص. ۲۹). کشاکش سنت و مدرنیته در مجموعه داستان پنج داستان آل احمد هم نمود دارد. این مجموعه داستان نوشته‌شده در اواخر عمر آل احمد نشان می‌دهد که این نویسنده تا واپسین سال‌های عمر خود، درگیر این موضوع بوده است. در این سه داستان برگزیده فضای کلی زندگی شخصیت‌ها، فضایی سنتی است؛ اما از مظاهر مدرنیته به دور نمانده است. صرف‌نظر از اقدامات سیاسی کشف حجاب و متحدالشکل کردن لباس‌ها که آن هم به‌نوعی از نمودهای مدرنیته است، نویسنده گاهی از تأثیر عناصر مدرنیته در بافت زندگی سنتی مردم یاد نموده است:

«...دیدم که خواهرم را رام کرده بود و داشت گرم‌ونرم برایش قصه حاج‌آقای را می‌گفت که همسایه‌شان است و تازگی‌ها عضو اتاق تجارت شده و باید هر روز کراوات ببندد و چون خودش بلد نیست پریروز کله سحر فرستاده بود دنبال او که برود کراواتش را ببندد...» (آل احمد، ۱۳۵۶، ص. ۴۸).

نکته درخور توجه این است که نویسنده از عناصر مدرنیته اغلب با دیدگاهی انتقادی یاد می‌کند و گاهی آشکارا نظر منفی خود را درباره آن از زبان راوی اذعان کرده است:

«آخر من که نمی‌توانستم با شلوار کوتاه بروم مدرسه! پسر آقای محل! مردم چه می‌گفتند، و اگر بابام می‌دید؟ از همه این‌ها گذشته خودم بدم می‌آمد» (آل احمد، ۱۳۵۶، ص. ۳۳).

شاید صراحتی که نویسنده در این داستان‌ها برای نکوهش جلوه‌های مدرنیته دارد، نوعی تصمیم‌گیری نهایی باشد که او در اواخر عمر در راستای برگزیدن سنت بر مدرنیته گرفته باشد. انتخابی که در داستان نقرین زمین (۱۳۴۶)، آخرین اثر داستانی

آل احمد که در زمان حیاتش منتشر شده است، هم دیده می‌شود. او در این اثر، بازگشت صرف به سنت‌ها را حتی بدون حضور ساختارهای اجتماعی جدید مطرح می‌کند (رنجبر، ۱۳۹۱، ص. ۱۴).

۳-۴. توجه به فرهنگ عامه

مرور کارنامه نویسنده جلال آل احمد گواه آن است که این نویسنده به مقوله فرهنگ مردم نظر ویژه داشته (براهنی، ۱۳۹۳، ص. ۴۶۴) و در این زمینه چند اثر ارزشمند فراهم آورده است (حاکمی، ۱۳۹۲، ص. ۲۰۲). به این اعتبار، آل احمد را باید از پیشگامان دانش نوین مردم‌نگاری در ایران به شمار آورد؛ هرچند که در این حوزه تحصیلات رسمی و دانشگاهی نداشته است (آزاد ارمکی و عسکری خانقاه، ۱۳۷۷، ص. ۲۱). علاقه‌مندی و گرایش آل احمد به فرهنگ عامه سبب شده است که او در کنار تدوین چند مونوگرافی، در خلال داستان‌های خود هم از عناصر فرهنگ عامه استفاده فراوان کند (سرّامی و مقیسه، ۱۳۹۲، ص. ۲)؛ به میزانی که باید آن را از اختصاصات سبک داستان‌های آل احمد دانست. کاربرد عناصر عامه در داستان‌های آل احمد در سطح زبانی سبک، سطح ادبی سبک و سطح فکری سبک، بوده است. در سه داستانی که نمونه پژوهش این جستار است، خصیصه سبکی بهره‌گیری از عناصر عامه به وضوح دیده می‌شود. از این حیث، صرف‌نظر از زبان و ادب عامه که در قلمرو زبانی و ادبی سبک داستان‌ها نمود دارد، نویسنده بارها به رسوم و باورهای عامه اشاره کرده است. از جمله رسوم عامه که در این داستان‌ها به آنها اشاره شده است، آیین‌های مذهبی: ۱. روضه‌خوانی (ر.ک. آل احمد، ۱۳۵۶، ص. ۱۶؛ ۲۸؛ ۲). عُمُرگُشون (ر.ک. آل احمد، ۱۳۵۶، ص. ۱۶)؛ ۳. سمنوپزون (ر.ک. آل احمد، ۱۳۵۶)؛ و ۴. شب‌های احیای ماه رمضان (ر.ک. آل احمد، ۱۳۵۶، ص. ۶۲)؛ است. علاوه بر این، نویسنده گوشه‌هایی از برخی سنت‌های عامه را مانند ورزش زورخانه‌ای (ر.ک. آل احمد، ۱۳۵۶، ص. ۱۳؛ ۲۱)؛ مهمانی‌های دوره‌ای (ر.ک. آل احمد، ۱۳۵۶، ص. ۱۶؛ ۱۷-۱۸)؛ پذیرایی از مهمان (ر.ک. آل احمد، ۱۳۵۶، ص. ۱۸؛ ۳۵؛ ۳۸؛ ۴۰؛ ۴۵؛ ۴۶؛ ۴۸)؛ بازی‌های کودکانه (ر.ک. آل احمد، ۱۳۵۶، ص. ۳۵؛ ۴۰)؛ عروسی (ر.ک. آل احمد، ۱۳۵۶، ص. ۴۷)؛ و نیز وزنه بلند کردن داش‌مشدی‌ها و پهلوانان در ملاعام (ر.ک. آل احمد، ۱۳۵۶، ص. ۵۶؛ ۵۷) بازنمایی کرده است.

از دیگر مظاهر فرهنگ عامه که در داستان‌های آل احمد با نگرشی انتقادی و اصلاحی گنجانده شده است، باورهای عامه و خرافاتی است. موضوعی که از همان زمان انتشار اولین اثر داستانی آل احمد دیده می‌شود (رحیمیان، ۱۳۹۳، ص. ۱۷۹). نگرش خرافه‌نکو هانۀ آل احمد در سه داستان مورد مطالعه هم هست. در این سه داستان برخی باورها و خرافات، از جمله مذهبی و طبی مورد انتقاد شدید نویسنده بوده است. در داستان «گلدسته‌ها و فلک» خواننده شاهد یکی از باورهای مذهبی مورد انتقاد نویسنده است:

«رفاقتم با اصغرریزه از روزی شروع شد که معلممان خمار بود و دست چپ مرا گذاشت روی میز و ده تا ترکه بهش زد. می‌گفت «کراهِت» دارد اسم خدا را با دست چپ نوشتن. یعنی اول دو سه بار بهم گفته بود و من محل نگذاشته بودم. آخر همه کارهام را با دست چپم می‌کردم. با دست راستم که نمی‌توانستم» (آل احمد، ۱۳۵۶، ص. ۱۳). همچنین (ر.ک. آل احمد، ۱۳۵۶، ص. ۱۷؛ ۳۵-۳۶؛ ۴۷؛ ۵۲؛ ۵۷-۶۰؛ ۶۴-۶۶).

۳-۵. رویکرد شرح حال‌گویی در داستان‌ها

بسیاری از داستان‌های کوتاه جنبه خودزندگی‌نامه‌ای دارد؛ یعنی بر پایه رویدادهایی پیش‌آمده در زندگی نویسنده پدید آمده است (رستگار فسایی، ۱۳۹۲، ص. ۲۸۴)؛ بنابراین این گونه داستان‌ها منبعی مناسب جهت کندوکاو در وجوه پید و پنهان زندگی نویسنده و شناخت هرچه بهتر اوست. جلال آل احمد در میان داستان‌نویسان برجسته ایرانی در شمار افرادی است که

داستان‌هایش زمینه زندگی‌نامه‌ای دارد و از حوادث و تجربیات مختلف زندگی نویسنده مایه گرفته است (میرعابدینی، ۱۳۹۷، ج. ۱، ص. ۸۱)؛ به بیان دیگر او آنچه را نوشته، زندگی کرده است (دانشور، ۱۳۶۰، ص. ۱۱). این ویژگی داستان‌های آل احمد در مجموعه داستان پنج داستان به خوبی نمایان است. سه داستان نخست این مجموعه، گزارش گوشه‌هایی از زندگی نویسنده در دوره کودکی و نوجوانی است؛ از این رو مطالعه این سه داستان، داده‌های درخوری درباره چگونگی محیط خانواده، مدرسه و اجتماعی که مراحل آغازین زندگی نویسنده در آن سپری شده است، به دست می‌دهد. مرحله‌ای که بدون شک در شکل‌گیری شخصیت آل احمد و عقاید او بسیار دخیل بوده است. این سه داستان، شناخت‌نامه مختصری از اعضای خانواده آل احمد است. به‌ویژه پدرش که در این داستان‌ها در نقش پدر راوی ظاهر می‌شود و بارزترین خصوصیات او به نمایش درمی‌آید. پدر جلال آل احمد روحانی محل بوده است. او در میان اقشار مختلف جامعه از اعتبار مذهبی بسیاری برخوردار بوده و مریدان و ارادتمندانی داشته است. خواننده به هنگام مطالعه این سه داستان، به روشنی این موضوع را دریافت می‌کند؛ زیرا بارها ذکر آن رفته است. از جمله آنکه:

«صف‌های نمازجماعت کج و کوله‌تر از صف بچه‌مدرسه‌ای‌ها بود. و مریدهای بابام دوتا دوتا و سه‌تاسه‌تا با هم حرف می‌زدند و تسبیح می‌گرداندند. احتیاجی به حرف زدن نبود. مرا که دیدند تک‌وتوک بلند شدند و برای نماز قامت بستند. عادتشان بود چشمشان که به من می‌افتاد می‌فهمیدند که لابد باز آقا نمی‌آید» (آل احمد، ۱۳۵۶، ص. ۳۱؛ رک. آل احمد، ۱۳۵۶، ص. ۱۱؛ ۱۲؛ ۱۵؛ ۱۶؛ ۲۷؛ ۳۰؛ ۳۳؛ ۳۷؛ ۳۸؛ ۴۰؛ ۴۹-۵۰؛ ۵۴؛ ۵۷؛ ۶۲).

در داستان اول نیز به شغل پدر آل احمد اشاره‌ای مختصر می‌شود. در این داستان راوی می‌گوید که پدرش محضر داشته است و آن را بسته‌اند (رک. آل احمد، ۱۳۵۶، ص. ۱۷). به نظر می‌رسد که این قضیه مربوط به دوران وزیری علی‌اکبر داور در وزارت عدلیه باشد که با کاهش نفوذ روحانیون در نهادهای حقوقی کشور همراه بود (Abrahamian, 1982/1384, p. 174-175). با مطالعه سه داستان منتخب مشخص می‌شود که خانواده آل احمد فضایی کاملاً مذهبی داشته‌اند و او در چنین محیطی تربیت یافته و آثار این نوع فضا و پرورش مذهبی تا اوایل جوانی در او باقی بوده است (دانشور، ۱۳۶۰، ص. ۹). ریشه دوگانگی اندیشگانی که در سال‌های بعد در آل احمد به وجود آمد و تا پایان عمر هم ادامه داشت، به همین موضوع بازمی‌گردد (دانشور، ۱۳۶۰، ص. ۸). او که در عرصه سیاسی به جریان‌های روشنفکری سوسیالیستی گرایش داشته، نتوانسته به‌طور کامل با آنها هم‌سو شود و پیوسته بین آموزه‌های این گرایش‌ها و خاستگاه مذهبی که در دوران خردسالی و کودکی در او نهادینه شده بود، در نوسان و تعلیق بوده است (میرعابدینی، ۱۳۹۲، ص. ۵۹۱).

از دیگر اطلاعات مهمی که در مورد پدر آل احمد در این سه داستان به دست داده می‌شود، چگونگی و نحوه رفتار او با اعضای خانواده خود و دیگر افراد است. بنابر آنچه در متن این سه داستان آمده است، پدر راوی رفتاری تند و تحکمی و اغلب نامناسب با زن و فرزندان و نیز مردم دارد. او که در این داستان‌ها نماینده مذهب در سطوح بالا است، معمولاً رفتاری عصبی و زننده از خود بروز می‌دهد که شایسته شأن و جایگاه مذهبی‌اش نیست. نویسنده در این داستان‌ها، همانند بسیاری از داستان‌های دوره نخست نویسندگی خود (۱۳۲۴-۱۳۳۱)، این گونه رفتارهای نامنصف مذهبی را با نظری انتقادی اصلاحی نگریسته است (شیری و هوشمند یاور، ۱۳۹۷، ص. ۷۳-۷۴)؛ برای نمونه در بخشی از داستان «جشن فرخنده» پدر راوی بر سر مسئله‌ای که می‌توان از آن چشم‌پوشی کرد، به بدترین شکل ممکن با همسایه خود رفتار می‌کند. این بخش مصداقی از رفتارهای مذهبی خشک‌مآبانه است که با دیدی انتقادی طرح شده است:

«بابام حرف زدن با این همسایه کفرباز را غدغن کرده بود. اما مگر می‌شد همه امرونی‌های بابا را گوش کرد؟ دو سه دفعه سنگ از دست اصغر آقا تو حیاط ما افتاده بود و صدای بابام را درآورده بود. یک بار هم از بخت بد درست وقتی که بابام سر حوض وضو می‌گرفت یک تکه کاهگل انداخته بود دنبال کفترها که صاف افتاده بود تو حوض ما و ماهی‌های بابام

ترسیده بودند و بیابوبین چه داد و فریادی! بابام با آن همه ریش و عنوان، آن روز فحش‌هایی به اصغر آقا داد که مو به تن همه ما راست شد. اما اصغر آقا لب از لب برنداشت. و من از همان روز به بعد از اصغر آقا خوشم آمد و با همه امرونی‌های بابام هر وقت فرصت می‌کردم سلامش می‌کردم و دو کلمه‌ای درباره کفترهایش می‌پرسیدم» (آل احمد، ۱۳۵۶، ص. ۲۶؛ ر.ک. آل احمد، ۱۳۵۶، ص. ۱۱؛ ۲۵-۲۸؛ ۳۰؛ ۴۴؛ ۵۵؛ ۵۸؛ ۶۴).

این‌گونه رفتارهای پدر روحانی آل احمد که خواه‌وناخواه به نام مذهب تمام می‌شده است در گریزانی او از نهاد مذهب و جداسازی مسیر خود از مسیر مذهبی پدر (دانشور، ۱۳۶۰، ص. ۱۶-۱۷) در سال‌های بعد بی‌تأثیر نبوده است. این موضوع هنگام تصویرسازی آل احمد از خود در داستان‌هایش پیداست. او در داستان‌هایش چهره جوانکی مذهبی دارد که از خانه پدر گریخته و ایمان پدر را از دست داده است؛ البته بی‌ایمانی را هم نمی‌تواند تاب بیاورد (یاوری، ۱۳۸۸، ص. ۳۰).

۳-۶. طرح مسائل و مشکلات زنان

در گذشته، زنان جایگاه شایسته‌ای در ادبیات فارسی نداشتند و اغلب نکوهیده و مذموم بودند؛ اما با آغاز مشروطه توجه روشنفکران که در صدر آنان شاعران و نویسندگان بودند، به مسائل و مشکلات آنان معطوف شد و شرایط نامساعدی که زنان در جامعه داشتند، مورد انتقاد و اعتراض جدی آنان قرار گرفت (آرین‌پور، ۱۳۸۷ الف، ج. ۱، ص. ۴؛ ۱۰). این مهم در ادبیات پس از مشروطه هم ادامه داشت و رشد یافت. در داستان‌های کوتاه جلال آل احمد، زن از تیپ‌های شخصیتی اجتماعی پُرکاربرد است؛ اما به زعم منتقدان در داستان‌های این نویسنده که به مردسالاری گرایش شدید دارد، زن جایگاهی متنزل دارد و آن مقام اجتماعی شایسته‌ای که می‌تواند داشته باشد، ندارد (شریفی، ۱۳۸۷، ج. ۱، ص. ۴۳)؛ باین حال، آل احمد در نوشته‌های متأخر خود، به انتقاد از اندیشه‌های مردسالارانه در مورد زنان روی آورده است (میرعابدینی، ۱۳۹۲، ص. ۵۹۵). در سه داستان مورد تحلیل که در شمار آثار متأخر آل احمد است، موضع‌گیری این نویسنده درباره زنان، دوجبه‌ای می‌نماید. او در بخش‌هایی از دو داستان «جشن فرخنده» و «خواهرم و عنکبوت» مشکلاتی از زنان را مطرح می‌کند تا مقدمه‌ای بر حل آنها در جامعه باشد. از مهم‌ترین این مشکلات، مسئله خشونت مردان علیه زنان است. در داستان «جشن فرخنده» بسیاری از امور خانه را مادر راوی حسب وظیفه عرفی انجام می‌دهد (برای نمونه ر.ک. آل احمد، ۱۳۵۶، ص. ۲۸-۲۹؛ ۳۴؛ ۴۵)؛ اما در عوض از سوی همسرش مورد خشونت کلامی قرار می‌گیرد:

«- بیا کره‌خر. برو مسجد بگو آقا حال نداره. بعد هم بدو برو حجره عموت بگو آگه آب دسته بگذاره زمین و یک توک پا بیاد این جا.

- آخه بذار بچه یک لقمه نون زهرمار کنه...

مادرم بود. نفهمیدم کی از مطبخ درآمده بود. ولی می‌دانستم که حالا دعوا باز درخواهد گرفت و ناهار را زهرمارمان خواهد کرد.

- زنیکه لچاره! باز تو کار من دخالت کردی؟ حالا دیگر باید دستتو بگیرم و سر و کون برهنه ببرمت جشن...» (آل احمد، ۱۳۵۶، ص. ۳۰).

در ادامه همین مطلب و در صفحات بعد معلوم می‌شود که دعوی میان پدر و مادر راوی و خشونت پدرش علیه مادرش در زندگی آنان امری مسبوق به سابقه است:

«به خانه که رسیدیم عمو رفت پیش بابا و من دیگر منتظر نشدم. یک کله رفتم پای سفره که مادرم فقط یک گوشه‌اش را برای من باز گذاشته بود. از بادمجان‌هایی که باقی مانده بود پیدا بود خودش چیزی نخورده. هر وقت با بابام حرفش می‌شد همین‌طوری بود» (آل احمد، ۱۳۵۶، ص. ۳۳).

راوی در همین داستان، گریزی به زندگی زن یکی از همسایه‌هایشان می‌زند که شوهر کم‌عقلش او را کتک می‌زند: «زنش خانه ما رخت‌شویی می‌کرد. ده روزی یک بار. و می‌گفت مرتب کتکش می‌زند و بیرونش می‌کند. اما می‌بیند خدا را خوش نمی‌آید و باز غذایش را درست می‌کند» (آل احمد، ۱۳۵۶، ص. ۴۲).

همچنین، در داستان «خواهرم و عنکبوت»، خواننده با مردی مواجه است که رفتارش با زنش مردسالارانه است. این مرد که شوهرخواهر راوی است، همسر بیمار خود را به خانه پدری‌اش برده و به نوعی از زیر بار مسئولیت مراقبت و مداوای او شانه خالی کرده است:

«هیچ‌کس با او میانه خوبی نداشت. و سر سفره هر روز بهش بدویراه می‌گفتند که تا زنش ساق‌وسالم بود نگهش داشته و حالا که علیل شده او را آورده خانه پدری انداخته و رفته...» (آل احمد، ۱۳۵۶، ص. ۴۷).

بی‌سوادی زنان از دیگر مسائل زنانه‌ای است که در این داستان‌ها با دیدگاهی انتقادی مطرح می‌شود. راوی در داستان «جشن فرخنده» از مادر خود با صفت بی‌سواد یاد کرده است:

«یک امروز چند تا لغت تازه شنیده بودم! مادرم که سوادش را نداشت. اگر بابام حالش سر جا بود یا سرش خلوت بود می‌رفتم ازش می‌پرسیدم» (آل احمد، ۱۳۵۶، ص. ۳۸).

همچنین در داستان «خواهرم و عنکبوت» راوی سطح سواد خواهر خود را این‌گونه توصیف می‌کند: «...مگر همه‌اش می‌تواند کتاب دعا بخواند؟ با آن سوادش می‌تواند کتاب دعا بخواند؟ با آن سوادش که «سبحان» و «منان» را از من می‌پرسید» (آل احمد، ۱۳۵۶، ص. ۵۰).

در این سه داستان، تنها یک زن با تحصیلات مناسب دیده می‌شود و آن دختری که قرار است برای مدت چند ساعت صیغه پدر راوی شود تا همراه او در جشن کشف حجاب شرکت کند. این دختر بنا به گفته خودش، درس قابلگی می‌خواند و مجرد است:

«- خانوم امروز مزاجش کار کرده؟»

و خواهرم گفت: - نه خانوم جون. همینه که دلش درد می‌کنه. گفتم نبات‌داغش بدم شاید افاقه کنه. اما انگار نه‌انگار.

و مادرم پرسید؟ - شما خودتان چند تا بچه دارین.

زنیکه سرش را انداخت زیر و گفت: - اختیار دارین من درس می‌خونم.

- چه درسی؟

- درس قابلگی.

سرش را تکان داد و خندید. مادرم رو کرد به خواهرم و گفت:

- پس ننه چرا معطلی؟ پا شو بجهک رو نشون خانم بده. پا شو ننه تا من برم واسه شون چایی بیارم.

و بلند شد رفت بیرون. من دفترچه تمبرم را از طاقچه برداشتم و همان‌جور که بی‌خودی ورقش می‌زدم مواظب بودم که خواهرم قنداق بچه را روی کرسی باز کرد و زنیکه دو سه جای شکم بچه را دست مالید که مثل شکم ماهی‌های بابام سفید بود و هنوز حرفی نزده بود که فریاد بابام از اتاق خودش بلند شد» (آل احمد، ۱۳۵۶، ص. ۳۹).

به نظر می‌رسد نویسنده با طرح موضوع تحصیلات و تجرد این زن در مقابل تأهل مادر و خواهر خود که اولی بدون تحصیلات و دومی با تحصیلات اندک می‌باشد، خواسته است دو موضوع را به صورت غیرمستقیم مطرح کند: نخست آنکه، ریشه خرافاتی‌گرایی زنان در بی‌سواد و راه‌هایی از آن در تحصیلات است. در این راستا، در داستان «جشن فرخنده» مادر بی‌سواد و خواهر کم‌سواد راوی می‌خواهند به روش‌های خرافاتی دل‌درد خواهرزاده راوی را معالجه کنند (رک. آل احمد، ۱۳۵۶، ص. ۳۵-۳۶)؛ اما در طرف مقابل، دختری که درس قابلگی می‌خواند، بر آن است تا بر مبنای تحصیلات و تخصص خود، به شیوه‌ای علمی از بیماری بچه آگاه شود.

دوم آنکه، نویسنده با طرح موضوع تحصیلات این سه شخصیت زن بر آن بوده، تحصیلات را عاملی در بهبود جایگاه اجتماعی زنان بداند؛ زیرا در این داستان دختری که قرار است به عقد پدر راوی درآید، ادامه تحصیل را بر ازدواج بدون تحصیلات (و یا شاید هم در سن پایین) ترجیح داده است. مسئله‌ای که در مورد مادر راوی در داستان «جشن فرخنده» و نیز خواهر راوی در داستان «خواهرم و عنکبوت» وارونه است. مادر راوی بدون تحصیلات و خواهر راوی هم با تحصیلات ناکافی ازدواج کرده‌اند و در زندگی خود، به‌نوعی شرایط مردسالارانه محیط خانه‌شان را پذیرفته‌اند.

در سوی مقابل، آل احمد در سه داستان مورد پژوهش، گاهی مسائلی را به زنان نسبت داده است که از شأن آنان می‌کاهد و چهره‌ای منفی از این طیف اجتماعی ترسیم می‌کند. مهم‌ترین این مسائل خرافه‌گرایی زنان در حل مشکلات زندگی است. در این داستان‌ها، خرافه‌گرایی زنان، بیشتر در قالب درمان بیماری‌ها با روش‌های خرافی نشان داده شده است. در داستان «خواهرم و عنکبوت» خواهر راوی مریض است. او باوجود اینکه تحت معالجه با داروهای تجویزی پزشک است (ر.ک. آل احمد، ۱۳۵۶، ص. ۵۴)؛ اما در پایان داستان، مادرش با هم‌اندیشی و همکاری زنان دیگر به روشی عوامانه و غیرعلمی، او را با سرب داغ می‌کند:

«...چشمم به خاله مادرم افتاد که نشسته بود و داشت یک تکه چیز گنده و سنگین و بی‌قواره را پاک می‌کرد. راستش خجالت کشیدم. مادرم روی چهارپایه کوتاهش، پای اجاق، نشسته بود و جواب سلامم را که داد سرش را برنگرداند. یعنی که داشت گریه می‌کرد. بعد خاله مادرم پا شد آن تکه چیز گنده را گذاشت گوشه مطبخ. پای دیوار. و آن وقت بود که من برق سرب را تشخیص دادم. شعله‌های ریز و بی‌دود و کوتاه اجاق روی ورقه زمخت و پست و بلند و کج و کوله سرب، هر کدام انگار بدل به جرقه‌ای می‌شد. و من یک‌مرتبه یاد خواهرم افتادم» (آل احمد، ۱۳۵۶، ص. ۶۴).

در این داستان، راوی به تناسب سن و سالی کمی که دارد، بارها از ارتباط بین سرب و بیماری خواهرش اظهار تعجب می‌کند و پیوند میان این دو برایش مبهم و پرسش‌برانگیز می‌نماید (ر.ک. آل احمد، ۱۳۵۶، ص. ۵۳؛ ۵۴؛ ۵۵؛ ۵۷؛ ۵۸). گویا نویسنده از این طریق خواسته است بی‌معنایی و غیرعلمی بودن این روش درمانی را متذکر شود.

۳-۷. نکوهش فقر و فلاکت

جلال آل احمد نویسنده‌ای متعهد و با دغدغه‌های اجتماعی است (دانشور، ۱۳۶۰، ص. ۳۱). این موضوع سبب می‌شود تا او همانند بسیاری از داستان‌نویسان دیگر از داستان به عنوان ابزار اصلاحات اجتماعی استفاده کند. یکی از مفاهیم غالب در داستان‌های آل احمد، فقر و تبعات آن بر زندگی آدم‌های جامعه است. موضوعی که این نویسنده متأثر از آموزه‌های انتقادی نوین آن را نقد و نکوهش می‌کند (میرعابدینی، ۱۳۹۲، ص. ۵۹۵). در داستان‌های مورد تحلیل این جستار نیز مسئله فقر و تأثیر منفی آن بر سطح کیفی زندگی افراد نمود دارد. آل احمد در لابه‌لای برخی از موقعیت‌های این سه داستان، شخصیت‌ها و طبقاتی را به تصویر کشیده است که به فقر و فلاکت گرفتار آمده‌اند و امرارمعاش آنان دشوار است:

«صنم‌بر زنکه لمسی بود- گداماند- که هفته‌ای یک روز می‌آمد خانه ما؛ ناهاری می‌خورد و می‌رفت. یک طرف بدنش را روی زمین می‌کشید و به طرف دیگر، توبره‌ای به دوش داشت که هر چه گیرش می‌آمد می‌ریخت آن تو» (آل احمد، ۱۳۵۶، ص. ۵۷؛ ر.ک. آل احمد، ۱۳۵۶، ص. ۱۴؛ ۱۷-۱۸؛ ۳۱؛ ۴۱-۴۳).

طرح مسئله فقر و فلاکت در زندگی برخی شخصیت‌ها و طبقات این سه داستان، تنها در راستای پیشبرد داستان و انسجام و تقویت عناصر روایی آن نبوده است؛ بلکه نویسنده بنا به رسالت اجتماعی خود، بر آن بوده است تا یکی از معضلات اجتماعی عصر خود را با رهیافتی انتقادی به تصویر بکشد تا با توجه دادن بیشتر مخاطب به آن، زمینه اصلاح این مشکل اجتماعی فراهم شود.

۳-۸. نگاه نوستالژیک به دوران کودکی و نوجوانی

از بن‌مایه‌های داستان‌های جلال آل احمد، نوستالژی جامعه هماینگ و مطبوعی است که نویسنده از دوران کودکی خود به یاد دارد (شریفی، ۱۳۸۷، ج. ۱، ص. ۴۳). بیشتر نوشته‌های آل احمد برداشتی از تجربیات شخصی وی در زندگی است و گونه‌ای شرح‌حال به شمار می‌آید (میرعابدینی، ۱۳۹۲، ص. ۵۹۲)؛ از این رو باید ریشه یادآوری خاطرات خردسالی در نوشته‌های آل احمد را در نارضایتی نویسنده از شرایط اجتماعی عصر خود و نیز تحقق نیافتن آرمان‌ها و مطلوب‌های او دانست؛ زیرا احساس نوستالژی کودکی معمولاً هنگامی در انسان به وجود می‌آید که اکنون وی در مقایسه با دوره کودکی کیفیتی پایین‌تر داشته باشد (شریفی، ۱۳۸۹، ص. ۱۱). این موضوع با مطالعه داستان مدیر مدرسه به‌خوبی اثبات‌شدنی است. داستانی که در آن، مدیر مدرسه که اندیشه‌های آل احمد را منعکس می‌کند، سرخورده از کوشش‌های سیاسی و شکست‌هایی است که در این زمینه تجربه کرده است، به‌ویژه در کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲، به مدرسه‌ای پناه می‌برد که مملو از دانش‌آموزان خردسال و معصوم است و روزهای خوب خردسالی را برای او تداعی می‌کند (میرعابدینی، ۱۳۹۶، ج. ۱، ص. ۳۰۸-۳۱۰).

آل احمد در سال‌های پایانی زندگی خود، اقدام به نوشتن مجموعه داستان پنج داستان کرده است که بخش بیشتر آن برگرفته از روزهای کودکی و نوجوانی نویسنده است (یاحقی، ۱۳۹۱، ص. ۲۶۹). روش نوستالژیک آل احمد در نگارش این اثر می‌تواند در ادامه همان روش نوستالژیکی باشد که او در داستان مدیر مدرسه داشته است. نویسنده که سال‌های بسیاری از عمر خود را در کشاکش جریان‌ها و تحولات سیاسی سپری کرده و به آینده‌ای بهتر امیدوار بوده است، سرانجام با پذیرش شکست و اینکه اتفاقات مورد نظر او هرگز به واقعیت تبدیل نمی‌شود، رو به گذشته آورده و در پناه یادکرد دوران خوش خردسالی، زمینه تسلی روانی خود را فراهم ساخته است.

۴. نتیجه

در این پژوهش سبک فکری جلال آل احمد براساس سه داستان منتخب از مجموعه داستان پنج داستان بررسی و تحلیل شد. یافته‌های پژوهش بر آن گواهی می‌دهد که در این سه داستان، شمار بسیاری از معیارهای فکری آل احمد که به نثر او در ساحت فکری تشخص می‌دهد، به کار رفته است. این معیارها در ذیل هشت دسته عنوان‌بندی و با رعایت نظم الفبایی تحلیل شده است. معیار اول، انتقاد از نظام آموزشی است که از تجربیات آل احمد در پیشه معلمی و آسیب‌شناسی دقیق او از نظام آموزشی عصر خود نشئت می‌گیرد. این موضوع که درون‌مایه اصلی شاهکار داستانی آل احمد، مدیر مدرسه هم هست، در سه داستان برگزیده و به‌ویژه در «گلدسته‌ها و فلک» کاملاً عیان است. در این سه داستان، انتقادهای نویسنده به نظام آموزشی، بیشتر معطوف به تنبیه بدنی و ضرورت حذف آن از نظام آموزشی است. در مدیر مدرسه هم بر این ضرورت تأکید شده است. بازنمایی رویدادهای سیاسی و تأثیرات آن بر سطح زندگی اجتماعی مردم، دومین اصل سبک فکری آل احمد در این سه داستان است که تعمیم‌پذیر به داستان‌های پرشماری از آل احمد است. در این زمینه باید دانست که آل احمد در دورانی می‌زیسته است که مصادف با دگرگونی‌ها و رخدادهای سیاسی مهم با پیامدهای عمیق بر زندگی اجتماعی مردم بوده است. از سویی دیگر آل احمد، به اقتضای تعهدی اجتماعی که برای خود قائل بوده و نیز به تبع تجارب بسیاری که در حوزه فعالیت‌های سیاسی‌اش اندوخته است در داستان‌های خود از اتفاقات سیاسی و تبعات اجتماعی آنها بسیار استفاده کرده است. به‌نحوی که این خصیصه اغلب بر وجوه فنی و هنری داستان‌نویسی آل احمد برتری دارد. به بیانی دیگر در مکتب داستان‌نویسی آل احمد داستان کارکرد ابزاری دارد و تنها وسیله‌ای برای بیان اندیشه‌های سیاسی و اجتماعی اوست. در سه داستان مورد بررسی هم دو رویداد مهم اعمال قانون کشف حجاب و لباس اجباری که مربوط به عصر پهلوی یکم است، با تأثیراتی که بر روند زندگی اجتماعی مردم داشته، نمایانده شده است. رویارویی سنت و مدرنیته که نویسنده در زندگی واقعی

خود عملاً سالیانی متمادی با آن درگیر بوده است، موضوع مهم دیگری است که در این سه داستان، همانند آثار بسیار دیگری از آل احمد، شایان توجه است. این موضوع دلالت بر آن دارد که مسئله تقابل سنت و مدرنیته اندیشه آل احمد را تا سال‌های پایانی عمر به خود مشغول کرده است. در ذیل این موضوع در داستان‌های مدنظر این پژوهش، به نظر می‌رسد آل احمد درباره مدرنیته تفکری انتقادی‌انکاری دارد و شاید ریشه در آن دارد که این نویسنده در تصمیم‌گیری نهایی خود، در اواخر عمر چاره را در بازگشت به سنت‌ها دانسته است. تصمیمی که در رمان نهرین زمین هم ازسوی نویسنده تصریح شده است. از دیگر مبانی سبک آل احمد در داستان‌های منتخب مجموعه پنج داستان و دیگر آثار داستانی او توجه به فرهنگ عامه در سطح زبانی، ادبی و فکری است. گرایش این نویسنده به فرهنگ عوام از طریق خلق آثاری تخصصی و تکنگارهایی چندگانه در این زمینه به‌روشنی اثبات‌شدنی است. در داستان‌های آل احمد علاوه بر به‌کارگیری عناصر زبان و ادب عامه، مقولات متعددی از فرهنگ عامه نیز گنجانده شده است. در سه داستان بررسی شده به چند آیین مذهبی و سنت عامه اشاره شده است. همچنین برخی باورهای عامه به‌کاررفته در این داستان‌ها با اندیشه انتقادی نویسنده همراه بوده است. رویکرد شرح‌حال‌گونه در داستان‌ها شاخصه فکری دیگری در سبک داستانی آل احمد است. داستان‌های آل احمد بیشتر جنبه زندگینامه‌ای دارد و آنچه او در عرصه‌های مختلف زندگی به دست آورده، به تصویر می‌کشد. این سه داستان مبتنی بر تجربیات کودکی و نوجوانی نویسنده است و گوشه‌هایی از محیط‌هایی را می‌شناساند که نویسنده در این دو دوره در آن پرورش یافته است. همچنین، اطلاعات مفیدی درباره شخصیت و جایگاه اجتماعی پدر آل احمد در بر دارد. یادآوری مسائل و مشکلات زنان هم در این داستان‌ها از نظر نویسنده دور نمانده است و دو نمونه از مشکلات اساسی زنان، یعنی خشونت جامعه مردسالار علیه زنان و بی‌سوادی زنان کم‌وبیش مطرح شده است؛ اما آل احمد در موقعیت‌هایی از این داستان‌ها، همچون بیشتر آثار داستانی خود، با انتساب برخی رفتارهای منفی به زنان، از جایگاه مناسبی که آنان می‌توانند داشته باشند، کاسته است. در این داستان‌ها باورهای خرافی، خاصه خرافات درمانی بیشتر در رفتار زنان نمود می‌یابد و از این طریق، تصویری منفی از آنان در ذهن مخاطب شکل می‌گیرد. در این سه داستان هم می‌توان مذمت فقر و فلاکت را مشاهده کرد و نویسنده گاهی گریزهایی زده است به نداری برخی شخصیت‌ها و طبقات اجتماعی و تأثیری که فقر بر چگونگی معیشت آنان می‌گذارد. دیگر معیار فکری سبک این سه داستان، دیدگاه نوستالژیکی است که آل احمد در نگارش آنها داشته است. این داستان‌ها در سال‌های پایانی عمر نویسنده نوشته شده است و گمان می‌رود ناخرسندی نویسنده از شرایط نامطلوب سیاسی و زندگی اجتماعی آن دوره و نیز واقعیت نیافتن آرمان‌هایش در این زمینه او را بر آن داشته است تا با یادکرد نوستالژیک دوران مطلوب کودکی و نوجوانی خود، از حجم این سرخوردگی و بار روانی آن بکاهد.

منابع

- آبراهامیان، یرواند (۱۳۸۴). *ایران بین دو انقلاب: درآمدی بر جامعه‌شناسی سیاسی ایران معاصر*. (احمد گل محمدی و محمدابراهیم فتاحی ولیلایی، مترجم). نی. (اثر اصلی منتشرشده در ۱۹۸۲)
- آرین‌پور، یحیی (۱۳۸۷ الف). *از صبا تا نیما: تاریخ ۱۵۰ سال ادب فارسی* (ج. ۱). زوار.
- آرین‌پور، یحیی (۱۳۸۷ ب). *از نیما تا روزگار ما (تاریخ ادب فارسی معاصر)* (ج. ۳). زوار.
- آزاد ارمکی، تقی، و عسکری خانقاه، اصغر (۱۳۷۷). سهم جلال آل احمد در شکل‌گیری پژوهش‌های فرهنگی و اجتماعی ایران (پژوهشی در جامعه‌شناسی و مردم‌شناسی ادبیات). *نامه علوم اجتماعی*، ۱۱(۱)، ۹-۳۰.

https://jnoe.ut.ac.ir/article_15569.html

آل احمد، جلال (۱۳۵۶). *پنج داستان*. رواق.

آل احمد، جلال (۱۳۶۲). *مدیر مدرسه*. رواق.

- بالایی، کریستف، و کویی پرس، میشل (۱۳۶۶). سرچشمه‌های داستان کوتاه فارسی. (احمد کریمی حکاک، مترجم). پاپیروس. (اثر اصلی منتشرشده در ۱۹۸۳)
- براهنی، رضا (۱۳۹۳). قصه‌نویسی. نگاه.
- پارسانسب، محمد (۱۳۹۶). جامعه‌شناسی ادبیات فارسی: از آغاز تا سال ۱۳۵۷. سمت.
- حاکمی، اسماعیل (۱۳۹۲). ادبیات معاصر ایران. اساطیر.
- حسین‌پور چافی، علی (۱۳۹۰). جریان‌های شعری معاصر فارسی از کودتا (۱۳۳۲) تا انقلاب (۱۳۵۷). امیرکبیر.
- دانشور، سیمین (۱۳۶۰). غروب جلال. رواق.
- درپر، مریم (۱۳۹۲). بررسی ویژگی‌های سبکی داستان کوتاه «جشن فرخنده» از جلال آل احمد با رویکرد سبک‌شناسی انتقادی. جستارهای زبانی، ۴(۱)، ۳۹-۶۳. <https://lrr.modares.ac.ir/article-14-3384-fa.html>
- رحیمیان، هرمز (۱۳۹۳). ادبیات معاصر نثر، ادوار نثر فارسی: از مشروطیت تا انقلاب اسلامی. سمت.
- رزمجو، حسین (۱۳۹۰). انواع ادبی و آثار آن در زبان فارسی. دانشگاه فردوسی مشهد.
- رستگار فسایی، منصور (۱۳۹۲). انواع نثر فارسی. سمت.
- رضویان، حسین (۱۳۹۳). سبک‌شناسی زبانی داستان‌های کوتاه جلال آل احمد. مطالعات زبانی و بلاغی، ۵(۹)، ۱۴۶-۱۳۱. <https://doi.org/10.22075/jlrs.2017.1829>
- رنجبر، ابراهیم (۱۳۹۱). رسالت روشنفکر و نزاع سنت و تجدد در رمان نفرین زمین. زبان و ادب فارسی، ۶۵(۲۲۶)، ۲۳-۱. https://perlit.tabrizu.ac.ir/article_983.html
- سرّامی، قدمعلی، و مقیسه، محمدحسن (۱۳۹۲). پژوهشی در شخصیت‌های داستان مدیر مدرسه اثر جلال آل احمد. فنون ادبی، ۵(۱)، ۱-۱۸. https://liar.ui.ac.ir/article_19683.html
- شریف‌نیا، مریم (۱۳۹۰). بررسی سبک‌شناسانه ساختار روایت در داستان‌های کوتاه جلال آل احمد [پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی]. گنج. <https://ganj.irandoc.ac.ir/#!/articles/97fde660e6065951fe5a7c34297d10e7>
- شریفی، محمد (۱۳۸۷). فرهنگ ادبیات فارسی (ج. ۱). فرهنگ نشر نو.
- شریفی، مهدی (۱۳۸۹). روان‌شناسی درد (بررسی زمینه دل‌تنگی در هشت شاعر معاصر ایرانی). دانشگاه بوعلی سینا.
- شمیسا، سیروس (۱۳۸۹). انواع ادبی. میترا.
- شمیسا، سیروس (۱۳۹۰). سبک‌شناسی نثر. میترا.
- شیری، قهرمان، و هوشمندی یاور، فاطمه (۱۳۹۷). تقابل سنت و مدرنیسم در اندیشه‌های جلال آل احمد (نقدی بر منتقدان). پژوهش‌های نثر و نظم فارسی، ۲(۵)، ۳۷-۸۱. <https://doi.org/10.22055/jrp.2018.15430>
- عالی عباس‌آباد، یوسف (۱۳۹۱). جریان‌شناسی شعر معاصر. سخن.
- قیصری، حشمت (۱۳۸۵). بررسی سبک آثار داستانی جلال آل احمد. رنگین قلم.
- کریمی، کیومرث، جلالی پندری، یدالله، و ملک ثابت، مهدی (۱۳۹۱). بررسی حضور نویسنده در داستان‌های جلال آل احمد. متن‌پژوهی ادبی، ۱۶(۵۳)، ۷-۳۴. <https://doi.org/10.22054/ltr.2012.6583>
- محمودی جزه، سمیه‌سادات (۱۳۹۲). بررسی سبک‌شناسانه داستان‌های کوتاه جلال آل احمد [پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه الزهرا(س)]. گنج. <https://B2n.ir/w42237>
- میرعابدینی، حسن (۱۳۹۲). تاریخ ادبیات داستانی ایران. سخن.
- میرعابدینی، حسن (۱۳۹۶). صد سال داستان‌نویسی ایران (ج. ۱). چشمه.

میرعابدینی، حسن (۱۳۹۷). هشتاد سال داستان کوتاه ایرانی (از ۱۳۰۰ تا ۱۳۶۰) (ج. ۱). کتاب خورشید.
 وحید، فریدون (۱۳۹۵). جامعه‌شناسی در ادبیات فارسی. سمت.
 یاحقی، محمدجعفر (۱۳۹۱). جویبار لحظه‌ها (ادبیات معاصر فارسی نظم و نثر). جامی.
 یآوری، حورا (۱۳۸۸). داستان فارسی و سرگذشت مدرنیته در ایران (گفتارهایی در نقد ادبی). سخن.

References

- Abrahamian, E. (2005). *Iran between two revolutions: An introduction to the political sociology of contemporary Iran*. (A. Gol Mohamadi & M. E. Fattahi Valilaei, Trans.). Ney. [In Persian].
- Al-e Ahmad, J. (1977). *Panj Dastan*. Ravvagh. [In Persian].
- Al-e Ahmad, J. (1983). *Modir-e Madreseh*. Ravvagh. [In Persian].
- Ali-e Abbas Abad, Y. (2012). *Streamology of contemporary poetry*. Sokhan. [In Persian].
- Arianpour, Y. (2008b). *Az Nima ta Rozegar-e ma (History of contemporary Persian literature)* (Vol. 3). Zavvar. [In Persian].
- Arianpour, Y. (2008a). *From Saba to Nima (History of one hundred- and fifty-years Persian literature)* (Vol. 1). Zavvar. [In Persian].
- Azad Armaki, T., & Askari Khanghah, A. (1998). Jalal-e Al-e Amad's contribution in the formation of cultural and social studies in Iran (Research in sociology and anthropology of literature). *Social Sciences Letter*, 11(11), 9-30. https://jnoe.ut.ac.ir/article_15569.html [In Persian].
- Balay, Ch., & Cuypers, M. (1983). *Aux sources de la nouvelle Persane*. (A. Karimi-e Hakkak, Trans.). Papyrus. [In Persian].
- Barahni, R. (2014). *Story writing*. Negah. [In Persian].
- Daneshvar, S. (1981). *Goroob-e Jalal*. Ravvagh. [In Persian].
- Darpar, M. (2013). A critical stylistic Analysis of Jashn-e Farkhondeh by Jalal Al-e-Ahmad. *Language Related Research*, 4(1), 39-63. <https://lrr.modares.ac.ir/article-14-3384-fa.html> [In Persian].
- Gheysari, H. (2006). *Analysis of the style of Jalal Al-e-Ahmad's fictional works*. Ranghin Ghalam. [In Persian].
- Hakemi, E. (2013). *Contemporary Iranian literature*. Asatir. [In Persian].
- Hosseinpour-e Chafi, A. (2011). *Contemporary Persian poetry from the coup d'état (1953) to the revolution (1978)*. Amirkabir. [In Persian].
- Karimi, K., Jalali-e Pandari, Y., & Malek Sabet, M. (2012). The presence fiction writer Al-e Ahmad. *Literary Text Research*, 16(53), 7-34. <https://doi.org/10.22054/ltr.2012.6583> [In Persian].
- Mahmoudi-e Jazeh, S.S. (2013). *Stylistic review of Jalal Al-e-Ahmad's short stories*, [Master's thesis, Alzahra University]. Ganj. <https://B2n.ir/w42237> [In Persian].
- Mirabedini, H. (2013). *The history of Iranian fictional literature*. Sokhan. [In Persian].
- Mirabedini, H. (2017). *One hundred years of Iran's story writing* (Vol. 1). Cheshmeh. [In Persian].
- Mirabedini, H. (2018). *Iranian short stories (From 1920 to 1981)* (Vol. 1). Ketab-e-Khorshid. [In Persian].
- Parsanasab, M. (2017). *The sociology of the Persian literature*. Samt. [In Persian].
- Rahimian, H. (2014). *Contemporary literature prose, Persian prose phases: from constitutionalism age to the Islamic revolution*. Samt. [In Persian].
- Ranjbar, E. (2012). The duty of intellectuals and dispute between traditional and modernity in the novel *Nefrin-e Zamin* (The curse of land). *Persian Language and Literature*, 65(226), 1-23. https://perlit.tabrizu.ac.ir/article_983.html [In Persian].
- Rastghar Fasai, M. (2013). *Persian prose types*. Samt. [In Persian].
- Razavian, H. (2014). Linguistic stylistics of Jalal Al-e-Ahmad's short stories. *Linguistic and Rhetorical Studies*, 5(9), 131-146. <https://doi.org/10.22075/jlrs.2017.1829> [In Persian].
- Razmjoo, H. (2011). *Literary genres and their works in Persian language*. Ferdowsi University of Mashhad. [In Persian].
- Sarrami, GH.A., & Moghiseh, M.H. (2013). Study of characters in story of *School Principal (Modir-e-Madreseh)* by Jalal Al-e-Ahmad. *Literary Arts*, 5(1), 1-18. https://liar.ui.ac.ir/article_19683.html [In Persian].

- Shamisa, S. (2010). *Literary genres*. Mitra. [In Persian].
- Shamisa, S. (2011). *A stylistic survey of Persian prose*. Mitra. [In Persian].
- Sharifi, M. (2008). *Persian literature culture* (Vol. 1). Farhang-e Nashr-e No. [In Persian].
- Sharifi, M. (2010). *The psychology of pain (Investigation of nostalgia in eight contemporary Iranian poets)*. Bu-Ali Sina University. [In Persian].
- Sharif Nia, M. (2011). *Stylistic analysis of narrative structure in Jalal Al-e-Ahmad's short stories*, [Master's thesis, Islamic Azad University, Tehran central branch]. Ganj. <https://ganj.irandoc.ac.ir/#!/articles/97fde660e6065951fe5a7c34297d10e7> [In Persian].
- Shiri, GH., & Houshmandi Yavar, F. (2018). The opposition of tradition and modernism in Jalal-e Al-e Ahmad's thoughts. *Research in Persian Prose and Poetry*, 2(5), 37-81. <https://doi.org/10.22055/jrp.2018.15430> [In Persian].
- Vahida. F. (2016). *Sociology in Persian literature*. Samt. [In Persian].
- Yahaghi, M.J. (2012). *The rivulet of moments (Contemporary Persian literature in verse and prose)*. Jami. [In Persian].
- Yavari, H. (2009). *Persian story and history of modernity in Iran (Speech in literary criticism)*. Sokhan. [In Persian].